

Tamás Amaryllis

Csehszlovákia után megint szorulni kezdett a hurok

– beszélgetés Herskó János filmrendezővel –

„Filmes szempontból” azért mentem el – ezt meg is írtam több levélben, de csak egy-két emberhez jutott el, a többit elkobozták –, mert úgy éreztem, egy csomó embernek vagyok a gazdája. Nemcsak mint filmrendező, hanem mint a Főiskola főtanzakvezetője vagy egy időben rektorhelyettese, és főleg, mint stúdióvezető. Lassanként rájöttem, hogy míg a hatvanas évek elején és közepén jó kompromisszumokat lehetett kötni, mert a hatalomnak szüksége volt arra, hogy mi jó filmeket csináljunk, és annak fejében bizonyos ideológiai megalkuvásokba is belementek – ez az akkoriban készült filmek tömegével bizonyítható –, addig Csehszlovákia után megint szorulni kezdett a hurok. Azt kezdtem érezni, hogy Dárday Hugónak – aki az utolsó osztályombajárt – nemcsak az ővédelmében mondom azt, hogy „ezt a filmet most tegyük félre, majd megcsinálod, ha kimész a Főiskoláról, mert neked is szükséged van a diplomára”, hanem azért is, hogy magamnak is megspóroljak egy újabb kellemetlenséget. Úgy éreztem, már kezdek rossz dolgokat csinálni. És akkor jobb, ha a kompromisszumokat mások kötik meg helyettem. Szóval, jobbnak láttam, ha nem ragaszkodom a hatalomhoz, mert nem biztos, hogy hasznára leszek azoknak, akiket bizonyos kompromisszumokra rábeszélék – a saját érdekemben. Inkább elmentem innen. Nagyon jó emlékekkel, mert ha a saját filmjeimre, főleg azonban ha azokra a filmekre gondoltam, amelyeket a stúdióban vagy a Főiskolán csináltak a gyerekek, úgy éreztem, nem kell szégyenkezniem. Arra nem számítottam, hogy odakint filmsként fogok megélni. Mély meggyőződése, hogy igazán jó filmet az ember csak ott és arról csinálhat, ahol az első húsz évét leélte, ahol az emberek belső és külső gondolkodásmódját, érzelmi világát nagyon pontosan ismeri.

Az ember kijelenti: „Legföljebb taxisofőr leszek”, de ez romantikus elképzelés. Az volt a szerencsém, hogy éppen akkor alakult Stockholmban egy főiskola, és kiderült, hogy ott használható vagyok. És még magasabbra jutottam, mint itt – a rektorságig. Tehát legalább a tanárságot folytathattam, az pedig, hogy ott is kiderült: mégis értek valamihez, ahol „se rokona, se ismerőse”, se senkije nem vagyok senkinek – visszaadta az önbizalmamat.

– *Itteni filmes barátai tudták tartani Önnel a kapcsolatot?*

– Ez volt „az évtized disszidálási botránya” 1970-ben. Azt mégsem lehet mondani, hogy bárki félt volna. Írtak, ahogy „kijutottak”, később aztán innen is. Furcsa hely-

zetek adódtak. Amikor Várkonyi kinn volt, nagyon kedves volt, amikor viszont a tanítványaim idejöttek a vizsgafilmjükkel egy diáktalálkozóra, problémát csinált abból, hogy a fényképem (mint egy özvegyasszony férjének fotográfiája) benne volt az egyik filmben.

– *Kínos lehetett...*

– Provokációnak is föl lehetett fogni! Senki nem gondolt rá – én sem –, csak a gyerekek mesélték, hogy ebből volt egy kis zavar... Ismeri azt a kifejezést, hogy „nem létező személy... *Non existing...* Szóval nem létező személy voltam az első néhány évben, amikor minden olyan komplikált volt.

– *Figyelemmel kísérte tanítványai pályáját?*

– Persze, érdekelt. Nem akartam elvágni a szálakat. Eleinte nem volt olyan egyszerű, mint ahogy most hangzik, hogy „a végén az ember rektor lesz”. Rettenetes külső és belső harcok... Először is „egy idegen nyelv erdejében”, idegenek között, akiknek a gondolkodásmódját is meg kell tanulni. Pedig épp az a legnagyobb veszély, hogy minden emigráns annyira igyekszik alkalmazkodni a temperamentumhoz meg a szokásokhoz, hogy végül eltűnik mögöttük. Ott például az a szokás, hogy nem vágnak egymás beszédébe. Tőlem aztán megszokták a munkatársaim, hogy én képtelen vagyok erre, mert nem így nevelkedtem. Én beleszóltam. Eleinte kértem, figyelmeztessenek, ha zavarja őket, de persze akkor is mondtam a magamét, mert „most jutott eszembe”, és nincs értelme húzni az időt. Mikor az új rektornak átadtam a helyemet, az a pár főmunkatárs, akivel hétenként kétszer-háromszor ilyen munkavítákat tartottam, az új rektorral elkezdett vitatkozni. Kiderült, hogy most már ők is közbeszólnak! Szóval, sikerült megfertőzni őket, hogy valódi vita alakuljon ki.

De visszatérve a kérdésre, persze, ott is voltak Magyar Filmhetek. Már a harmadik-negyedik évben ott járt Sándor Pali, Simó a filmjeivel, aztán eljött látogatóba Fábri. Amikor '80-ban először hazajöttem, ki se mozdultam a vetítőtől. Száz órát néztem filmet! Mert valamilyen volt munkatársam, tanítványom megmutatta szinte minden filmjét, amit tíz év alatt készített. Az volt a véleménye, hogy a hetvenes évek elején, a nyolcvanas évek elején – függetlenül attól, hogy a magyar történelem „nem ismeretében” a néző nem tud asszociálni egyes filmekhez – a magyar filmek kétharmada (vagy minimum

egyharmada) jobb volt, mint az európai átlag. Csak bizonyos dramaturgiai klisék, főleg azonban az asszociációs nehézségek miatt mégsem tudta áttörni a határokat. Most át tudná törni, ha megcsinálná azokat a történeteket, amiket akkor nem lehetett.

– Szőke András kereste meg legelőször azzal, hogy dolgozni szeretne Önnel a „Kiss Vakond”-ban?

– 1980-ban, még félig-meddig „illegálisban” mutatgattam meg nekem ezeket a filmeket. Amikor már „létező személy” lehettem. *Per Anger* – aki negyven év után jött ide először – és *Klein György* rákkutatató professzor beszélgetéséből csináltam egy filmet, itt ez volt az első munkám. Aztán *Gazdag Gyula* meghívott tanítani, így ismerkedtem meg Szőkével. De hát akkor én már „híres svéd epizodista” voltam. *Lars von Triers* első két-három filmjében és más svéd filmekben is szerepeltem, a rendezők kérésére. Ezt nem tudta Szőke, ő csak úgy ráérezett... Egy szituációs játékban egyik tanítványom apját játszottam, de ő azt mondta, inkább az anyjára emlékeztetem – ebből született az ötlet.

– A mostani „osztálytalálkozón” hogy érezte magát?

– Az osztály – a második osztályom – összejött a hetvenedik születésnapomra. Nagyon jól éreztem magam, részint, mert az osztály majdnem „teljes létszámban megjelent”, részint, mert érződött, hogy tényleg nem „formaliter” csinálják. Ember Judit szervezte az egészet – a betegágyából. *Lányi András* is benézett „mint osztályidegen”.

– Büszke a tanítványaira?

– Arra voltam mindig büszke, hogy nem csak az első filmjüket csinálták meg nálam, akár a tanítványaim voltak, akár csak az utolsó évben dolgoztam velük, mint például *Szabó Pistával*, akit, amikor *Máriássy Félix* megbetegedett, én patronáltam. (Aztán az én csoportomba került még *Kardos, Rózsa*, később pedig, amikor botrány kerekedett *Kósa Öcsi* filmje körül, ők – *Kósa, Sára, Csoóri* mint külső filmíró – szintén odajöttek.) Szóval, míg itthon voltam, nemcsak az első filmjét csinálta meg mindenki, hanem legalább a másodikikat, *Szabó Pista* már a harmadikat is! Mint Oscar-díjas, ő futotta be a legnagyobb karriert..., de hát *Simó* is befutott egy pályát, úgy is, mint filmrendező, úgy is, mint producer, ahogy *Sándor Pali, Gyarmathy Livia, Böszörményi Géza, Szomjas, Grunwalsky* is – és az a szép, hogy még ma is a derékhad... lennének, ha – persze, gazdasági okokból is – nem állt volna be ez a borzasztó szétziláltság...

Zsuffa József kint van Amerikában, vagy *Ventilla*, az egyik legtehetségesebb tanítványom, akinek olyan érzéke volt a filmhez, mint *Mozartnak* a zenéhez.

– Ha *Máriássy, Huszárik* vagy *Bódy* elment volna...?

– Az igazán jó rendezők, akik sokkal egyszerűbben kimehettek volna mondjuk Hollywoodba, általában óvakodtak ettől, *Fellinitől Bergmanig*... Mert aki egyéni, jó

filmeket tud csinálni, nagyon nehezen illeszkedik bele mindenfajta rendszerbe. A csehek közül csak *Forman* jutott valamire, a többiek – *Nemec, Passer* – tönkrementek. Úgyhogy nem olyan egyszerű a dolog. Mert a maga által említett emberek tehetsége éppen abban volt, hogy abból tudtak kifejezni valamit, ami itt van! És nem csak általában, mesterségesen csináltak „ügyes” filmeket!

– Én a nagyobb szabadságra gondoltam, mint lehetőségre.

– A szabadságot ott más korlátozta volna! A saját vágyaik, valamint amit abból, ott, meg lehet valósítani... Ez nagyon komplikált és tragikus dolog. Itt kellene olyan helyzetet teremteni, hogy az emberek olyan filmeket csinálhassanak, amelyek áttörnek a korlátokon. Nagyon nehéz, de talán most, hogy ez európai problémává vált... Európai film tulajdonképpen ugyanúgy nem létezik, mint a magyar. De remélem, hogy létezni fog, én ilyen buta optimista vagyok.

– A *Blue Box Moziban* is erről vitáztak nemrég.

– Igen, igen. Nekem az a véleményem, hogy a most megindult fejlődés lehetővé teszi, hogy a mozgókép-művészet egy része ugyanolyan lehetőséget kapjon, mint az irodalom – három-négyszáz évvel a nyomtatás feltalálása után. Jelentősége van annak, hogy egyéni módon (videoszalagon, CD-lemezen) is terjeszthető lesz a film, mert a magyar vagy a közép-európai filmnek az a hátulütője, hogy ebben a mozi-szituációban ma már csak olyan országokban él meg, amelyeknek százmillió lakosa van. Bármennyire igaz, hogy az amerikai filmek uralják a világpiacot, mégsem abból élnek! Amerikai film akkor hozza vissza a pénzt, ha Amerikában (!) jól megy. A többi csak „hab a tortán”, na és – ha szabad így mondani! – a világuralom kiterjesztése. De a döntő a „belső piac”, az pedig lehetetlen a televízió korában! Az új technikai eszközök lehetővé teszik majd, hogy egy film kivethető legyen, és ha Magyarországon csak százezer ember nézi is majd meg, de Európa-viszonylatban esetleg egy-két millió. Mint ahogy a század elejére *Thomas Mann* is jó üzleti befektetésnek bizonyult, annak dacára, hogy könyvei nem voltak ponyvák. De visszamehetnének akár *Dosztojevszkijig* vagy *Tolsztojig*. Abból lett a kommersziális siker, hogy az egész világon olvasták!

Igaz, hogy moziválság van, de a tévék csak úgy nyelik a filmeket! Ez azt is jelenti, hogy sok jó történetre van szükség! Ezért tartom fölösleges, önrombolóvitának, hogy „a technika megöli vagy nem öli meg a mozit”. Inkább arról kéne beszélni, hogy azokat a történeteinket, amiket nem mondhattunk el, elmondjuk-e. *A kenyereslány balladáját* is csak most lehetett leforgatni a *Közgáz Vizuális Brigáddal*.

Ügy tartom, hogy annak, aki ma Európában filmmel foglalkozik, nem szabad földadni. Az új terjesztési módok másfajta közönségkapcsolatokat is létrehozhatnak. És mindezekből kialakulhat a jövő.

